

Иван ДУРИДАНОВ (София)

ПРОБЛЕМИ НА СУБСТРАТНАТА АНТРОПОНИМИЯ

Отколе е известно, че в полето на българските лични имена могат да се отличат ясно два значителни пласта откъм произход: 1. славянски, които са наследени от праславянския антропонимичен фонд и имат точни съответствия в другите славянски езици, и 2. християнски, т.е. такива, които са почерпени от църковния календар (по произход староеврейски, гръцки или латински) (В а й - г а н д 1926:5; А н д р е й ч и н 1941/42:679; И л ч е в 1969:9 и сл.; К о в а ч е в 1987:15). Наред с тези два пласта българската антропонимична система се е обогатила и с имена от балканския субстрат (тракийски, дакомизийски, гръцки, романски)¹ при определени исторически условия. Познато е, че завареното от славяните в източния дял на Балканския полуостров тракийско или дакомизийско население, което се е намирало в различен стадий на елинизация и романизация, е преживяло още един процес на асимилиране от V-VI в. нататък, с решителни за него последици. От това население славянските племена са усвоили цяла редица речни, планински и селищни имена, запазени във видоизменена славянска форма и до днес. Това е станало при условията на смесване и на донякъде мирно, продължително съжителство между пришълците и автохтонното население. В тази обстановка е било напълно възможно възприемането на чуждоезични лични имена, един процес, който е започнал още с настаняването на славяните в заварени стари селища и е продължавал и в следващите векове. Би трябвало да очакваме, че у днешните българи се е запазил значителен брой антропоними от субстрата. Това обаче не е така, защото с

разпространението на християнската религия сред славянските племена и особено след като тя е станала официална в България с акта на покръстването при княз Борис, ролята на църквата при кръщаването на новородените деца се е изразявала и в налагането на имена от църковния календар; това е водело до съществено ограничаване на имената от субстратен произход, толкова повече, че техният смисъл не е бил ясен за славянското население.

Проучването на тези имена не е привличало в миналото интереса на езиковедите у нас, може би защото тракийският езиков материал, макар и събран донякъде и публикуван в студия на виенския учен В. Томашек (Tomasek 1893/1894), не е бил достъпен, пък и представите за тракийския език са били смътни. През 1957 г. проф. Димитър Дече в публикува пълен корпус на тракийските езикови остатъци, издаден от Виенската академия на науките (Detschew 1957), който откри перспективата за по-системно изследване на субстратните елементи в българската топонимия и антропонимия. В една статия, излязла през 1960 г. в „Балканско езиказнание“ (Dugidano 1960), се опитах да обясня като тракийски или дакомизийски по произход цяла редица съвременни лични имена, като ги съпоставих със сходно звучащи имена от посочения труд на Д. Дечев. Днес, след повече от 30 години, съм склонен да смятам, че повечето от тези имена не принадлежат на субстрата по фонетични и други причини. Така например: **Боко** не може да се сравнява с втория елемент **-bocae** в племенното име **Costo-bocae**, **-boces** в **Saboces** и т. н.; **Бото**, срв. и сръбското лично име **Бота**, което е хипокористична форма от **Богдан** (Грков и Ъ 1977:43); **Дадо**, **Дада**, получени чрез детско повтаряне на първата съгласна или първата сричка – от **Дано** или **Дако** респ. **Дана** или **Дака**, **Даца** (Илчев 1969:153-154), а не от тракийското лично име **Dada**, **Дабас**, **Dades** (м.), **Dada**, **Дабд** (ж.); **Дак**, хипокористична форма от **Давид**, **Дамян** или **Йордан**, а не от племенното име **Δακοί**, **Δᾱκοί**, **Daci**, **Daces**; **Кодо**, съкратено от **Костадин** (Илчев 1969:261); **Къто**, **Къте**, видоизменено от **Кръсто**, а не от **Κουντις**, засвидетелствано само в грамоти от Египет; **Нено**, **Нена** и **Ноно**, **Нона**, получени чрез удвояване на началната съгласна, характерно за детския говор (Илчев 1969, цит. съч. 361-362), а относно второто име срв. рум. **Нопи** и гр. **Νόππος** (вж. Илчев,

пак там) и др.

Отношение по въпроса за субстратните имена в български (тракийски и романски) бе изразил в най-ново време накратко и известният наш езиковед **С т е ф а н И л ч е в**, автор на пространния „Речник на личните и фамилни имена у българите“ (1969). В увода към тоя труд, съдържащ богат материал, авторът изтъква, че с настаняването на Балканския полуостров българските славяни ще да са възприели имена и от тракийския субстрат, но за тях сме нямали положителни данни (**И л ч е в** 1969:9). Същевременно доста съдържано изказва предположение, че някои от засвидетелстваните тракийски имена от нашите земи като **Бизис, Дадас, Долес, Котис, Мендас, Раскос, Садалас, Садокос, Севтес, Терес** „може би са преобразени в нашите **Бизо, Дадо, Доле, Коте, Мендо, Раско, Садо, Сево, Сефтора, Терьо**, но това е само предположение“. Заслужава внимание и мисълта на автора, че за днешния българин тия имена са свързани с други основи и са преосмислени по тях (пак там). Подобна реинтерпретация на субстратни имена е възможна, но това не изключва необходимостта от издирване на техния произход, доколкото това е възможно. По-нататък, като твърди, че са оцелели и имена от латински корени, **Илчев** допуска, че „едни от тях може би са останали от старото романизирано население, а други да са по-късни заемки от румънски и арумънски“ (пак там), напр. **Буньо, Негра, Негро, Неро, Премо, Пуро, Пурош, Рута, Руте, Руфе, Руфо**. Поради застъпването на подобни имена и в румънската антропонимия наистина е трудно да се реши кои от тях са балканолатинско (романско) наследство в български.

Една от съществените мъчнотии при определянето на субстратни имена в български е обстоятелството, че фонемната структура на предславянски имена нерядко съвпада с тази на християнски имена. Такъв е например случаят със следните имена: **Зино, Зиньо, Зина**, които се обясняват като съкратени форми от **Зиновий**, респ. **Зиновия, Зинаида**, (**И л ч е в** 1969:213; **К о в а ч е в** 1987:99), но срв. и **Zina, Zines, Ζεινης** (м.) в надписи от Долна Мизия (**D e t s c h e w** 1957:188); **Тара, Тарьо**, както и румън. **Tara, Taru** се свързват с името на календарния светия **Ταράσιος** респ. **Terasio** (**И л ч е в**, цит. съч. 177; **C o n s t a n t i n e s c u** 1963:156), срв. обаче и древните имена **Tara, Taras, Тара** в надписи от Горна и Дол-

на Мизия (D e t s c h e w, цит. съч. 489). Едно разпространено тракийско име като **Τήρης**, което са носели тракийски цар според Херодот (Hdt. IV 80) и баща на тракийския цар Ситалк (431-424 пр. н. е.) според Тукидид (Thuk. II 29), а се среща и в надписи от Тракия (D e t s c h e w цит. съч. 500 и сл.), напомня българските лични имена **Тере**, **Терьо**, **Терко** (разширено с бълг. -ко), но по-вероятно е да имаме работа със съкратена форма на **Терентий** – от гр. **Τερέντιος** (лат. **Terentius**), календарен светия, а може и на **Терапонт**. Ст. Илчев (пос. съч. 483) обяснява **Тере** и **Терьо** като видоизменено от **Щерьо**, което е възможно като рядък случай на индивидуално разчленяване на името като **Ш-терьо**. Рядкото име **Терей** (и във фамилното име **Тереев** от София 1893 и В. Търново 1905) Илчев (пак там) смята за разширено от **Терьо**, но всъщност е от гр. **Τηρεός** (лат. **Tereus**), засвидетелствано още в антични извори (вж **Раре - V e n s e l e r** 1911:1519) и смятано от Д. Дечев да тракийско (D e t s c h e w пос. съч. 499-500). Едва ли обаче **Терей** в български ще е наследено от тракийски, по-скоро може да се мисли за ново име, дошло от гръцки.

Има и случаи на омонимия на славянски и субстратни антропонимични основи, поради което не можем да бъдем сигурни дали се касае до предславянско име или до форма на име от чисто славянски произход и това си остава една почти непреодолима мъчнотия. Така напр. бълг. **Суло**, **Сульо** (и във фамилни имена **Сулов**, **Сулев**, **Сульов**) се обяснява от стбълг. **сѹльън**, **сѹльънн** „по-добър“, респ. съкратено от изчезнало **Сулимир** или **Сулислав** (подобни имена са засвидетелствани в полски и чешки, вж **T a s z u s k i** 1925:98-99; **S v o b o d a** 1964:87), сръбското женско име **Сула** (**Банат**) – като съкратено от **Султана** (**Г р к о в и њ** 1977:311), а румънските лични имена **Sula**, **Sulea**, **Sulul** се свързват с румън. **sulă** „шило“ (**C o n s t a n t i n e s c u** 1963:378; **I o r d a n** 1983:430); фамилното румънско име **Sulu** **Й. Йордан** (**I o r d a n**, пак там) отнася към бълг. **Суло**, но допуска и връзка с румън. **sul** „валяк, свитък; струя, вихър“. Имена на основа **Sul-** са засвидетелствани и в тракийската антропонимия, срв. **Σουλος** (в надпис от Перинт) и **Sulu** (в надпис от Никопол на Дунава; вж **D e t s c h e w**, пос. съч. 470). Поради наличието само на тези две податки по-вероятно е да се приеме, че бълг. **Суло**, **Сульо** и възможно посочените по-го-

ре румънски имена са от славянски произход. Друг пример: Засвидетелствани са тракийски лични имена от основа **Dal-** като **Δαλας, Δαλεις, Δαλλος** и пр., а така също много двусловни имена с първи член **Δαλα-, Δαλο-, Δαλε-** или с втори член **-δαλα, -δαλλος** (D e t s c h e w пос. съч. 113-115). Честотата на този компонент в тракийската антропонимия ни изкушава да помислим дали с него нямат връзка българските лични имена **Дало, Дально, Далле, Далка** (и във фамилни имена **Далев, Дально**). Срещу това обаче се явяват сходни имена в полски: **Dał, Dalesz, Dale-bor, Dalebora, Dale-mir** и др. (T a s z y c k i цит. съч. 70) и в чешки **Dale-bor, Dale-mil, Dale-voj** (S v o b o d a цит. съч. 74), поради което предположението за тракийско потекло на приведените по-горе имена в български трябва да се изостави като неприемливо.

По-особен е случаят с българските имена от основа **Бал-** като **Бало, Бальо, Бала, Баля, Балко** (и във фамилни имена **Балов, Балев, Бальов**), които се обясняват по различен начин. Г. Вайганд смята **Бальо** за обръщение към бащата = „татко“, но допуска и друга възможност: от стбълг. **bal** „магьосник, вълшебник“ (нем. *Zauberer*) (W e i g a n d 1921:161,165; В а й г а н д 1926:16), но такава дума няма в старобългарски. Ст. Илчев (пос. съч. 62) излиза от една форма **Бъльо (Б'ало)** „със затвърдяване на мекото б“, което е невероятно. Според Йордан Заимов (1988:13) **Бало** (от XV в.) е съкратено от **Баломир** или **Балован**, при което **Баломир** (от XVI в.) означавало „който е вещ в лекуването, добър лечител, лекар“, а **Балован** било производно от стбълг. **валовати** „лекувам, грижа се за някого“, както **Милован** от **мловати**, **Радован** от **радовати** сж „радвам се“. Сръбското лично име **Бале** (в грамота от XIV в.) според Милица Гръкович (Г р к о в и ћ 1986:25) може да бъде хипокористична форма от **Балдовин, Братослав, Балослав** или е влашки облик на славянското име **Бъле**, а **Балослав** било или хибридна форма от хипокористичното **Бала**, (< **Балдовин, Братослав** и пр.) + слав. основа **-слав**, или от **Бълослав(ъ)** във влашки изговор (засвидетелствано е женско име **Балослава** от XIV в.). Ще припомним, че още Франц Миклошич в студията си за славянските лични имена нарежда към основата **Val-** (от корен **va-** „*magicas artes exercere*“) цяла купчина лични имена като сръб. **Бао, Бала**, бълг. **Бальо (balé)**, рус. **Балуи** и др., между които и бълг. **Баломир** (извлечено от гра-

матиката на А. и Д. Киряк-Цанкови и от влахобългарските грамоти по изданието на Юрий Венелин) (M i k l o s i c h 1927:31). В старобългарски действително е засвидетелствана дума **валм(и)** „лекар, лечител“, обаче тя едва ли е съставна част от **Баломир** (значение?). Съмнително е дали подобно име е общославянско, тъй като други податки за него липсват. Чешките имена от основа **Bal**: **Bal**, **Balej** се обясняват от Ян Свобода като съкратени форми от **Baltazar** (S v o b o d a 1964:180). От същия произход вероятно са старополските лични имена **Bal**, **Bala**, **Balesz** – от **Bal**- в личното име **Baltazar**, **Baltezar**, **Baltyzar** (многократно засвидетелствано в старополски грамоти) или от **Baldwin**, **Baldewin**, **Balwin** (T a s z u s k i, ред., I, 1965-1967:79-82). Староруското име **Балуи** (и във фамилно име **Балуев**) се обяснява от **балуи** „немирник“ (Ф е д о с ю к 1972:26; U n b e g a u n 1972:154). Явно е, че фонетично тъждествени по основа лични имена могат да имат различно потекло. Българските имена от основа **Бал**- биха могли да бъдат от субстратен произход, тъй като съответстват на тракийските (респ. дакомизийски) **Βαλας**, **Βαλης**, **Balius**, срв. и втория компонент **-βαλος** **-bales** в имена като **Δεκέ-βαλος** **Dini-bales** и пр. (D e t s c h e w, пос. съч. 41-42). Все пак това остава предположение поради възможността да се обяснят и по друг начин, а именно като съкратена форма от **Баломир**, което обаче остава неясно като цяло откъм значение.

При сравнението на български лични имена с тракийски, респ. дакомизийски, трябва да имаме предвид системата на хипокористичните имена в български, което ще ни предпази от несигурни отъждествявания. Така например в споменатата моя статия (с. 74) бях включил като субстратни българските лични имена **Дито** (м.) и **Дита** (ж.), които идентифицирах с тракийските имена **Διτας** (м.), **Διτα** (ж.) с първата част на двусловни имена като **Ditugentus**, **Διτου-παιβις** и т. н. Г. Вайганд обяснява **Дито** като съкратено от **Костадин** (W e i g a n d 1921: В а й г а н д 1926:28, 39), а Ст. Илчев (1969:174) – като съкратено от **Димитър**, добавяйки в скоби: „кръстоска от **Димо** и **Мито**“. Румънското фамилно име **Ditu** Йоргу Йордан (I o r d a n 1983:174) смята за заето от блг. **Дито**, а последното за хипокористично от **Димитър**. Всъщност името **Дито** е образувано според редицата **Пето** – **Пецо** – **Печо** (от **Петър**)

или **Вито** – **Вицо** – **Вичо** (от **Витомир**) – с редуване на формантите -т- / -ц- / -ч-, следователно на базата на сричката **Ди-** (от **Димитър** или **Костадин**) са възникнали формите **Дито** – **Дицо** – **Дичо**, а не като резултат на кръстоска. Както и да е, бълг. **Дито**, **Дита** не трябва да се смятат за идентични с посочените по-горе тракийски имена. Налице е омонимия на различни по произход имена.

Практиката да се съкращават по-дълги лични имена (от три срички нагоре) към основи с две или три фонемии у българите, за да се получат хипокористика, се е утвърдила през вековете и продължава до най-ново време. Поради това в някои случаи тя може да доведе до омонимия на предславянско име и късна българска хипокористична форма. Така днешните лични имена **Бисо** (м.) и **Биса** (ж.) (и във фамилното име **Бисов**) се обясняват правилно като съкратени форми от **Бисер**, респ. **Бисера** (И л ч е в 1969:75, 76); срв. и сръб. **Биса**, **Бисе** (ж.), обяснени по същия начин (Г р к о в и б 1977:222)². Поради липсата на антропонимична основа **Вис** в труда на Миклошич за славянските лични имена (M i k l o s i c h 1927) и в другите славянски езици според източниците до 1960 г. (вж. T a s z u s k i 1925; срв. и по-късно публикуваните работи на S v o b o d a 1964 и В е с е л о в с к и й 1974)² преди трийсетина години бях склонен да мисля за предславянски произход на българските и сръбски имена от основа **Бис-**, като се позовах на тракийското лично име **Βισα**, на първата част на личните имена **Βισι-ζενις**, **Βιση-ζενις** (по D e t s c h e w 1957:69-70, 72) и на илирийските лични имена **Bisena**, **Bisius** (K r a h e 1929:22) (D u r i d a n o v 1960:71). Това твърдение е неубедително предвид на изнесените по-горе съображения.

Когато обаче антропонимичната основа не може да бъде обяснена като хипокористикум, респ. съкратена форма на познато по-дълго име, можем да имаме работа наистина със субстратно име. Така името **Бизо** (и във фамилно име **Бизов**, широко разпространено – в Котел, Търговище, Пирдоп, Пловдив) се обяснява от Ст. Илчев (пос. съч. 74) от **Бижо**, което е невероятно от фонетична гледна точка. По-скоро то трябва да се свърже с антични лични имена като **Bizens**, **Bizias**, **Bizies** (от **Histria**), **Bizo** (от Далмация) (D e t s c h e w 1957:60 и сл.). Въпросът се усложнява, когато са на-

лице съответствия от румънската антропонимия. Така личните имена **Буза** (ж.), **Бузо**, **Бузьо** (м.), **Бузе** (м.) явно не могат да бъдат изведени чрез съкращение от някакво двусосновно славянско или християнско име, поради което още Г. Вайганд се опитва да ги обясни от бълг. **буза** в значение „човек с надути бузи“ (нем. Pausback) (Weigand 1921:158; Вайганд 1926:19), подобно и Ст. Илчев (пос. съч. 91 и сл.): **Бузьо** „прекорно име от **буза** 'човек с големи и пълни бузи'“, но това е всъщност народна етимология, тъй като прякори обикновено не се употребяват като лични имена. Бълг. **Бузо** би могло да бъде от тракийски произход, срв. лично име **Buζos** (в надписи от Тракия и в литературен източник, вж. Detschew 1957:95), което предава трак. ***Buzas**, тълкувано от ис. ***bhug'o-** 'козел', авест. **buza-** 'същ.', нперс. **buz** и т. н. (Detschew 1952:71; Георгиев 1957:69). Не е изключено обаче подобно име в български да е дошло от румънски, срв. лични и фамилни имена **Buz**, **Buză**, **Busea**, **Buzău**, **Buzoiu**, които се свързват неубедително с румън. **buză** 'уста' (Constantinescu 1963:226; Iordana 1983:92), а всъщност и те ще са от субстратен източник. Тук не се отнасят староруските лични имена **Буза** (ж.) 1565, **Бузуй** 1684, фамилно име **Бузовъ** 1539 (Тупиков 1903:67, 497), които биха могли да бъдат от тюркски произход – срв. сттюрк. **buz-** 'разрушавам', **boz-** 'сив', лично име **Bozač** (Древнетюркский словарь 1969:130).

Фамилните имена **Зипов**, **Зипев** в български се тълкуват от Ст. Илчев (пос. съч. 213) като варианти на **Дзипов**, **Дзипев** (с. 170), а тези последните – от **дзипам** 'рипам, скачам лудо'. Но по-вероятно е, че **Дзипов**, **Дзипев** съдържат вторично **дз** (по експресивния глагол **дзипам**), а **Зипов** и под. ще е производно от лично име (незасвидетелствано) **Зипо**, заето от тракийски – срв. трак. лични имена **Zιπας**, **Zipa** (м.) (м. р.) (вж. Detschew 1957:189-190). Подобно име е засвидетелствано и в румънска грамота от 1647 г.: **Зипа** (Constantinescu 1963:469), което не е ясно от гледна точка на румънски, вероятно остатък от дакийския субстрат. Според източниците, с които разполагам, антропоними от основа **Zip-** не са познати на другите славянски езици, което е едно допълнително доказателство за субстратния характер на българското име.

По-различен е случаят с личните имена от основа **Зур-**: **Зу-**

ро, Зурьо, Зура (ж., отбелязано още в речника на Н. Геров, т. V, 625). Подобни имена липсват в познатия труд на Фр. Миклошич, цитиран по-горе, не се срещат в чешки, полски, руски, сръбски и хърватски. В топонимията е познато селищно име **Зуровићи** в Херцеговина, недалеч от границата с Црна Гора: то е патронимично по форма (за мн. ч.) от изчезнало лично име ***Зуро** (или ***Зура**), заето от албански. Ст. Илчев (пос. съч. 216) обяснява **Зура**, **Зурьо** като успоредни форми на **Зора** и **Зорьо** с у в м. о, което е невероятно. Че в случая имаме работа с неславянско име, няма съмнение, но дали е предславянско, както бях приел в моята ранна статия (с. 82), в която приведох личните имена **Zourης** (в надписи от Поповско и Амфиполис), **Zurίς** (от Родосто) (вж. D e t s c h e w 1957:195). В румънския ономастичен речник на Н. А. Константинеску (1963:469) са приведени редки имена от основа **Zur-**: **Zura** (в молдавски документи от XVII в.), **Zure** (в надписи от XII-XIII в.), фамилно име **Zurescu** – всички необяснени. Й. Йордан (I o r d a n 1983:501) се е опитал да обясни тези имена от гръцки: **Zur** от гр. **Zouros, Zourou**, а **Zura** от **Zoura(s)**, но подобни гръцки имена не са ми познати (липсват у В e s c h t e l 1917/1964). Не остава съмнение, че са налице субстратни имена – от тракийски или дакийски произход. За българските имена не сме така сигурни, понеже може да са привнесени късно от румънски области.

С трудности е свързано определянето на езиковата принадлежност на фамилното име **Муков**, от лично име ***Муко**, което Ст. Илчев (пос. съч. 364) свързва неубедително с изчезнала диалектна дума ***мук** 'който се запъва при говорене, човек с крайно беден език'. Името е несъмнено от неславянски произход, срв. широко разпространеното тракийско лично име **Μουκας, Μουκα** (м.) (D e t s c h e w 1957:316), а също така румън. лично име **Mucul** (1780), фам. име **Mucescu, Muce** (1768), **Mucea**, които Константинеску извежда от румън. **muc** 'сопол', но отбелязва, че те съвпадат с честата основа в тракийската ономастика (C o n s t a n t i n e s c u 1963:328)³.

В рядкото фамилно име **Съров**, което Ст. Илчев (пос. съч. 473) е записал от Силистра (1893) също може да се крие субстратно име⁴, срв. личните имена **Σουρα, Sura** (м. и ж.), **Surus, Suro** (м.), **Σουρις, Surius** (м.) в надписи от Тракия, Мизия и Дакия

(D e t s c h e w 1957:471) и латински (от етруски произход) **Surus, Sura, Surius** (S c h u l z e 1904/1966:235,296), при което краткото **u** е преминало на славянска почва в **-ъ** : **Suru-** > **Съро**, както при ранните заемки от латински, срв. бълг. **мъст**, стбълг. **мъста** от лат. **mustum**.

Наследено от субстрата ще е и бълг. лично име **Съло** (отбелязано още в речника на Н. Геров, V, 630), което се среща в Белослатинско, Врачанско, Михайловградско (според речника на Ст. Илчев), срв. и във фам. име **Сълов** (Плевен, Луковит, Видин), с вариант **Съльо** (Ботевградско) и във фам. име **Сълев** (Ботевградско, Луковитско, Врачанско, Плевенско, Варна, Разградско), **Съльов** (Кула). Според Г. Вайганд (W e i g a n d 1921:148) **Съло**, **Сълко** е от бълг. **сея**, което е изключено от фонетична гледна точка, а според Ст. Илчев (пос. съч. 472) от стбълг. **съль** 'пратеник' – „еднакво по значение с **Апостол**". Срещу тая славянска етимология на името може да се възрази, че лични имена от основа **Съл-** като превод от гръцки **Апостол** (= **ἀπόστολος**) не са засвидетелствани в никой славянски език. По-вероятно е, че в **Съло** продължава да живее фонетично променено (**-ъ** < **-u-**) античното име **Sulu, Σουλος**, засвидетелствано в надписи от Никопол на Дунава (първото) и Перинт (Тракия; второто)(вж. податките у D e t s c h e w, пос. съч. 470). Идентично с това име е **Съйо** (и във фам. име **Съев**), което се е получило чрез преход на **л'** в **й** под румънско влияние.

Когато значението на даден антропоним, който изглежда като славянски, не е ясно, можем да подозираме, че е налице субстратно наследство. Така рядкото фамилно име **Резов** (с. Карабунар, Пазарджишко) е несъмнено произведено от изчезнало лично име **Резо**, което бихме свързали с корена на глагола **режа** (**рез-**, **ряз-**), но в такъв случай значението му остава неясно. Затова Ст. Илчев (пос. съч. 423) неуверено търси друго обяснение: „може би видоизменено от **Реджо**"; но това е неубедително от фонетично гледище. В румънски се срещат фамилни имена от основа **Rez-** : **Rez, Rezu, Rezea**, които Й. Йордан (I o r d a n 1983:393) обяснява от гръцки **Rezos** или **Rezes**. Такива гръцки имена не са ми известни, липсват и в речника на Рапе-Benseler (1911). Може би румънският езиковед е имал предвид името на тракийския цар **Ρῆσος**, засвидетелствано в Илиадата, ако то според приетата етимология предава форма със

звучен фрикатив *z* – **Rezos*, сродно с лат. *rēx*, *rēgis* 'цар' (Tomasek II, I 1894/1980:53). В такъв случай и бълг. Резо би могло да се свърже с подобно име.

При субстратните имена от латински произход се налага да бъдем предпазливи поради обстоятелството, че много латински имена са запазени до днес у румънците и чрез румънски са могли да преминат в български. Така например личните имена **Руфе**, **Руфо** (и във фамилиите имена **Руфов**, **Руфев**) ще са заети от румънски, срв. румън. лични имена **Rufu**, **Rufa** (Constantinescu 1963:140), които са от календарното име на свети Руф (8 април), а не директно от лат. **Rufus**, **Rufius**. Широко разпространените в български лични имена **Беньо**, **Бена**, **Бено** (вж. Ковачев 1987:50-51) са получени чрез съкращение от **Бенедикт** от лат. **Benedictus** или от **Бенефаций** от лат. **Benefacius** (християнски светци); срв. и в румън. имената **Vene**, **Vena**, **Venu**, **Benul**, **Benia** (Constantinescu пос. съч. 22-23). Личните имена в български **Руте**, **Рута**, (и във фам. име **Рутев**), които Ст. Илчев (пос. съч. 433) обяснява от румън. *rută* 'градинско растение' (вероятно *Ruta graveolens* L.), са всъщност румънски лични имена, срв. **Rutea** (Constantinescu пос. съч. 365), а не от лат. **Rutius**. Личното име **Северин** с вариант **Сеферин** в Северозападна България (Илчев, пос. съч. 449) е от календарното име от латински произход **Severinus**, което е запазено и в румънски – **Severin** (Constantinescu, пос. съч. 145). Личното име **Троян** най-вероятно е от лат. **Traianus** (римски император 98-117 г.) с изменение на славянска почва *a>o* (Weigand 121:149), срв. и румън. **Traian** с успоредна форма **Troian** „със славянски фонетизъм“ (Constantinescu 391). Ст. Илчев (с. 495) обяснява **Троян** от **Трой/o** + **-ан** = диал. **троян** 'трети близък', но това е по-скоро народна етимология. Сръбското лично име **Тројан** е според Милица Гръкович (Грковић 1977:197) вариант на **Трајан** = рум. **Traian**. От същия произход е и чешкото лично име **Trojan**, от което се образува съкратено (хипокористно) **Troj**, преосмислено към числителното **trojí** (Svoboda 1964:32).

При някои имена, които явно не са славянски, можем да се съмняваме дали те не са преосмислени в ново време, като са свързани с някоя нова заемка или ново име в български. Така в списъ-

ка на личните имена, приложен към том V, с. 628, на Н. Геровия „Речник на българския език“ се натъкваме на мъжко име **Неро**, което ни напомня името на римския император. Г. Вайганд обаче го обяснява като съкращение от късната заемка в български **неранджа** 'портокал' (Weigand 1921:140; Вайганд 1926:47). На друго мнение е Ст. Илчев (1969:358), който извежда личното име **Неро** (Дебър, Македония) и фамилното име **Неров** (Варна) от **Негро** – „с изпуснато г“, което е невероятно. В сръбски е засвидетелствано женско име **Нера**, което М. Гръкович смята като Вайганд за съкратено от **Неранца** (Гркович 1977:286). Йоргу Йордан привежда към румънското фамилно име **Neğu** бълг. **Неро** без обяснение (Iordăn 1983:332). В руски са засвидетелствани лични имена **Нера**, **Нерка**, които Н. А. Пётровский (1980:330) обяснява като съкратени от **Венерий** (м.) или **Венера**. Тъй като в български името **Венерий** не се среща, а **Венера** е ново, проникнало в България по културен път от руски след Освобождението, близко е до ума, че името **Неро** няма нищо общо с тях. Вероятно в него се крие лат. **Nero** (с варианти **Nerio**, **Nerius**, **Neronius** и т. н., вж. Schulze 1904/1966:67, 363). Това засега е предположение, доколкото имена **Nero**, **Nerius** не са ми познати от надписи в българските земи. В старополски грамоти от XV в. се срещат имена като **Nero** (1423) и **Nyeron** (= **Nieron**, 1448) (Taszkî ред., IV, 1974-1976:53), които са се установили по книжовен път.

За историята на българския език представлява особен интерес разпространеното в Северозападна България лично име **Въто**, **Вътъ** и по него женско име **Въта**, **Вътка**, които е отбелязал още Любен Каравелов в труда си „Памятники народнаго быта болгаръ“ (1861:289) под формите **Вѣтѣ** (м.) и **Вѣта** (ж.). Г. Вайганд свързва това име (редом с **Въцо**, **Въчо** и **Въло**) с календарното име **Васил**, **Въсил** (с редуцирано неударено -а- > -ъ-) (Weigand 1921:131; Вайганд 1926:20), но подобна редукция не е характерна за северозападните говори. Ст. Илчев (1969:121) обяснява **Въто** от **Въко**, **Въло** „с друго окончание, както **Вуто**, **Вуко**, **Вуло**.“ Но **Въко** според Илчев (с. 119) е диалектна разновидност на **Вълко** (от **вълк**), а **Въто** се среща и в места (напр. Ломско), където **вълк** се изговаря **вълк**, но не и **вълк**. Й. Заимов (1988:59) смята, че **Въто** се получило от **Въ-ло** и **-то**, което е невероятно. Що се отнася до **Въ-**

ло, и тук мненията са различни: според Ст. Илчев (пос. съч. 119) **Въло** било декомпозирано от умалителното **Вълко** или **Вълчо** (тъй и у **З а м о в**, пак там), но това са книжовни форми, а в северо-западните говори имаме **Влъко**, **Вълчо**, от които не може да се получи **Въло**. Съответното сръбско име **Вуло** (**Вула**) също не е получено чрез декомпозиция от несъществуващо ***Вулко**; обяснява се като разновидност на **Вук** (респ. **Вукосав**, **Вуко-вој** и т. н.) (Г р к о в и б 1977:60, 61), т. е. с формант **-л-**. Следователно и в български **Въло** е образувано със същия формант от **Въ-ко** (**Влъ-ко**). От **Въло** би могло да възникне **Въто** чрез откъсване на сричката **Въ-**, към която се прибавя формантът **-т/о/**, но това би било изолиран случай. Тук ще се опитам да обясня това лично име от субстрата. Ако приемем, че **-ъ-** във **Въто** е от стбълг. **-ж-**, то в старобългарски името би гласяло ***Жто** (за фонетичния развой срв. **въже** с протетично **в-** от стбълг. **жже**). Стбълг. ***Жто** може да се получи звукозакономерно от предславянско ***Anta**, което е съкратено от лат. **Antius**, **Antonius** (за тези имена вж. S c h u l z e 1904/1966:123-124), (или от гр. **ἄνθος**, **ἄνθης** и под. от **ἄνθος** 'цвете'). Срв. и румън. лично име **Anta** от **Antonius** (C o n s t a n t i n e s c u 1963:13-14). В среднобългарски името ще е гласяло ***Въто**, което в черковни надписи от Румъния се явява под формата **Вжиту** (**Vintu**)⁵, което у влашкото население се свързва с румън. **vînt** 'вятър' (такова е и обяснението на името у C o n s t a n t i n e s c u 408 и I o r d a n 487). В тая форма името е било презаето от българи в Михайловградско: **Вънто** (и във фамиленото име **Вънтов**; И л ч е в, пос. съч. 119). Обяснението е, че **Вънто** е от **Въно** с вметнато **-т-** (И л ч е в, пак там), или че е комбинация от **Въно** и **-то** по **Мито** (**З а м о в** 1988:58), е малко вероятно. В подкрепа на предложената етимология на бълг. **Въто** от латинския субстрат може да се приведе още стсръб. лично име **Вутоль** (1330) (Г р к о в и б 1983:209) – от ***Antol**, срв. лат. лично име **Antullus** (S c h u l z e 1904/1966:124), румън. **Antul** (XIV в.; C o n s t a n t i n e s c u пос. съч. 14), сръб. (от румънски) **Antul** (M a g e t i é II, 1886:127) и бълг. (от румънски) **Антул** (м.), **Антула** (ж.) (И л ч е в, пос. съч. 51). Вероятно диалектна разновидност на **Въто** е личното име **Вуто** (ж. **Вуга**) със запбълг. у от стбълг. **ж**. Разпространението на това име и извън у-говори (например в Ботевградско) се обяснява с обстоятелството, че то се е възпри-

емало от населението като готова антропонимична единица без оглед на фонетичните промени. Ще добавя, че досега **Вуто**, **Вутьо** се тълкува от Ст. Илчев (пос. съч. 118) като вариант на **Вуко** с друго окончание, както **Вето** и **Веко**, **Гето** и **Геко**, **Бото** и **Боко** и др. Тъй като **Вуко** е несъмнено диалектна разновидност на **Вълко** (респ. **Вълко**), не е установено дали ареалът на **Вуко** съвпада с този на **Вуто**, за да може да се свържат тези две имена генетично. Въз основа на изложените по-горе факти и съображения мисля, че можем спокойно да определим името **Въто** от стбълг. ***Жто** като субстратно, заето преди IX в., когато приключва процесът на образуването на носовите гласни в българския език. Наред с него обаче в българската антропонимия се настанява трайно по-късно още едно име от същия произход, свързано с християнския календар (Антоний Велики, 17 януари): **Антон** (много често в цяла България, вж. К о в а ч е в 1987:46) и съкратено от него **Анто** (ж. **Анта**).

Така, както много латински заемки са дошли в българския език чрез гръцко посредство (R o m a n s k y 1909:134), можем да очакваме, че през гръцки ще са минали и лични имена от латински произход. Такъв е случаят с личното име **Дуко** (и във фамилното име **Дуков**), **Дука** (ж.), с вариант **Дучо**: от гр. Δούκας = лат. **dux, ducis** 'вожд, военачалник' (В а й г а н д 1926:30); срв. и името **Duca** в румънски (С о н с т а н т и н е с с и пос. съч. 267). Тъй като в **Дуко**, **Дука** краткото **-и-** е запазено, безспорно е, че името е преминало от византийски след IX в. За моя изненада в телефонната книга на София от 1987 г. се натъкнах на фамилното име **Дъковски**: Иван Д. и Пенчо Д., чийто род по сведения на съпругата на втория е от с. Трапето, община Троян. Това фамилно име несъмнено е произведено от лично име ***Дъко**, както **Дуковски** от **Дуко**. В Речника на личните и фамилни имена на Ст. Илчев са засвидетелствани и фамилни имена **Дъчев**, **Дъчов** (с. 191), производни от лично име **Дъчо**, което е палатален вариант на **Дъко**. Произходът им е ясен: от гр. Δούκας, с преход на краткото **-и-** в **-ъ-**, характерен признак на ранните балканолатински заемки в българския език (вж. по-горе), за разлика от **Дуко**, което е заето по-късно.

От горните примери става ясно, че проблемът за определяне на субстратните имена, респ. на хронологията им, е тясно свързан с фактите на историческата фонетика на българския език. При

това тъкмо в редките имена може да се открие следа от субстрата. Подобен е случаят с фамилното име **Въдрев**, което Ст. Илчев (с. 118) е регистрирал от гр. Айтос без обяснение: то е производно от изчезнало лично име **Въдрьо**, палатален вариант на ***Въдро**, което може да бъде изведено от стбълг. ***Ждро**, явно от неславянско потекло, а това последното в резултат на фонетично развитие от ***Andra**, съкратено от гр. **Ἀνδρέας** срв. още стбълг. **Ан(ъ)дрѣа, Амьдрен**. На сръбска територия в Пожаревачкия край е засвидетелствано мъжкото име **Удра** (Г р к о в и њ 1977:200, без обяснение), което може да се обясни от прасл. **Ŏdra** < ***Andra**, съкратено от **Andrei**, сиреч то е идентично по произход с бълг. ***Въдро**. Няма съмнение, че и двете имена са заети чрез пряк контакт на славяните с местното елинизирано население в VI-VII в., следователно можем да ги определим като субстратни. От по-късно време, но не порано от IX в., произхождат бълг. **Андро** и сръб. **Андра**, които са съкратени форми от стбълг. **Андрѣа, Амьдрен** респ. **Андреј, Андреја**, възприети явно от църковния календар (св. ап. Андрей, 30 ноември).

Накрая бих желал да изтъкна, че издирването на субстратния пласт в българската антропонимия е твърде сложна задача. То е свързано както с проблемите за взаимодействието на българския с другите балкански езици (древни и съвременни) на фонетично и морфемно равнище, така и с историческата фонетика на българския език. В отделни случаи трябва да се съобразяваме с особеностите на българската система за образуване на хипокористични форми на имената предвид на възможностите за омонимия на славянски и неславянски антропонимични основи, които трябва строго да разграничаваме.

БЕЛЕЖКИ

¹ В материалите за V международен конгрес на славистите (София, 1963) бе поставен въпросът: „Има ли субстратни елементи в славянската антропонимия?“ За жалост кратки отговори бяха получени от румънския славист А. Врачу (от Яш) и пишещия тези редове (вж. Славянска филология, т. I, София, 1963, 370-372).

² Старото чешко име *Bisek* (1085), *Bysek* (1088) (Морешки 1867:12), като и стапол. *Bisyc* (1295) (Taszycki ред. I, 1965-1967:166) са вероятно хипокористика от фамилното име *Biskup* (за него вж. Svoboda 1964:192; Taszycki, пак там).

³ Вж. и Iordán (1983:319) : *Mucea* – (Pl.) *muci* със суфикс *-ea*, „за деца, на които им текат сополи“.

⁴ Ст. Илчев (пак там) обяснява това име от тур. *sarı* 'жълт', което е невероятно.

⁵ За предаването на стб. ж чрез *in* в румънски срв. румън. *mîndru* 'горд' – стбълг. *мждръ*.

БИБЛИОГРАФИЯ

Андрейчин, Л. 1941/42. Българските собствени имена. – Просвета, VII, кн. 6, 679-684.

Вайганд, Г. 1926. Българските собствени имена. Произход и значение. София.

Веселовский, С. Б. 1974. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии. Изд. „Наука“. Москва.

Георгиев, Вл. 1957. Тракийският език. Изд. БАН. София.

Геров, Н. 1904. Рѣчникъ на българский языкъ. V. Пловдив, 622-631.

Грковић, М. 1977. Речник личних имена код срба. Београд.

Грковић, М. 1983. Имена у Дечанским хрисовулама. Нови Сад.

Грковић, М. 1986. Речник имена Банатског, Дечанског и Призренског властелинства у XIV веку. Београд.

Замов, Й. 1988. Български именник. Първа част: Лични имена у българите от VI до XX век. Втора част: Фамилни имена от чужд произход. Изд. БАН. София.

Илчев, Ст. 1969. Речник на личните и фамилни имена у българите. Изд. БАН. София.

Каравелов, Л. 1861. Памятники народного быта болгарь. Кн. I. Москва.

К о в а ч е в, Н. П. 1987. Честотно-тълковен речник на личните имена у българите. Държ. изд. „Д-р П. Берон“. София.

М о р о ш к и н, М. 1867. Славянский именовослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. Санктпетербург.

П е т р о в с к и й, Н. А. 1980. Словарь русских личных имен. Изд. второе. Москва.

Т у п и к о в, Н. М. 1903. Словарь древнерусских личных собственных имен. Санктпетербург.

Ф е д о с ю к, Юрий. 1972. Русские фамилии. Популярный этимологический словарь. Москва.

B e c h t e l, F r i e d r i c h. 1917. Die Historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit. Halle (Nachdruck:Hildesheim 1964).

C o n s t a n t i n e s c u, N. A. 1963. Dicționar onomastic rominesc. Ed. Acad. Rep. populare Romine.

D e t s c h e w, D. 1952. Charakteristik der thrakischen Sprache. Sofia.

D e t s c h e w, D. 1957. Die thrakischen Sprachreste. Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, XIV. Wien.

D u r i d a n o v, I v a n. 1960. Der thrakische Einfluss auf die bulgarische Anthroponymie. – Linguistique balkanique, II, 69-86.

I o r d a n, I o r g u. 1983. Dicționar al numelor de familie romanești. București.

K r a h e, H a n s. 1929. Lexikon altillyrischer Personennamen. Heidelberg.

M a r e t i ć, T. 1886. O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. – Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga LXXXI, 81-146; knjiga LXXXII, 69-154. Zagreb.

M i k l o s i c h, F r. 1927. Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Heidelberg.

П а п е, W.-B e n s e l e r, G. 1911. Wörterbuch der griechischen Eigennamen. Braunschweig (Nachdruck: Graz 1959).

R o m a n s k y, S t. 1909. Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen. – 15. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar. Leipzig, 89-134).

S c h u l z e, W i l h e l m. 1904. Zur Geschichte lateinischer Eigennamen. 2. unveränderte Auflage. Göttingen (Nachdruck:Berlin – Zürich – Dublin 1966).

S v o b o d a, J a n. 1964. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha.

T a s z y c k i, W i t o l d. 1925. Najdawniejsze polskie imiona osobowe. Kraków.

T a s z y c k i, W i t o l d. I, 1965-1967. IV. 1974-1976. Słownik staropolskich nazw osobowych. Wrocław – Warszawa – Kraków.

T o m a s c h e k, W i l h e l m. 1893-1894. Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung. -Sitzungsberichte der philosophisch-historischen

Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. 128.- 130. – 131. Band
(Nachdruck: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien
1980).

U n b e g a u n, B. O. 1972. Russian Surnames. Oxford, At the Clarendon
Press.

W e i g a n d, G u s t a v. 1921. Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft,
Kürzungen und Neubildungen. – 26. – 29. Jahresbericht des Instituts für
rumänische Sprache zu Leipzig. Leipzig, 104-192.